

УДК 821.161.2-3.09 К64

*Олена Конопльська, доцент,
Тернопільський національний економічний університет*

РОМАНІЗАЦІЯ ЕПІЧНОЇ ПРОЗИ (“ПІД ТИХИЙ ВЕЧІР” БОГДАНА ЛЕПКОГО)

Дослідження присвячене аналізу жанрової специфіки твору Б.Лепкого «Під тихий вечір». Простежуючи складну проблематику, композицію, конфлікти, систему персонажів, особливості художнього часу і простору, ритм твору, автор трактує текст як соціально-психологічний роман з лірично-сентиментальним забарвленням.

Ключові слова: жанр, романне мислення, національна свідомість, соціально-психологічний роман, художній світ, рецептивна стратегія, ритм.

Исследование посвящено анализу жанровой специфики произведения Б. Лепкого «Под тихий вечер» («Под тихий вечер»). Изучая сложную проблематику, композицию, конфликты, систему персонажей, особенности художественного времени и пространства, ритм произведения, автор позиционирует текст как социально-психологический роман с лирически-сентиментальной окраской.

Ключевые слова: жанр, романное мышление, национальное сознание, социально-психологический роман, художественный мир, рецептивная стратегия, ритм.

This research is devoted to analyze of genre specific of poem «Under a quiet evening».by B. Lepkiy. It is tracing difficult problem, composition, conflicts, system of characters, feature of artistic time and space, an author interprets the rhythm of work text as social and psychological novel from lyrically sentimental coloring.

Key words: genre, novel thought, national consciousness, social and psychological novel, artistic world, receptive strategy, rhythm.

У доробку Б.Лепкого є більші за обсягом, ширші за ідейно-проблемною структурою, складніші за сюжетно-композиційною побудовою твори. Йдеться про “Під тихий вечір” та “Веселку над пугарем”, жанрове окреслення яких як повістей у багатьох дослідників викликало сумнів. У цій статті зупинимось докладніше на першому тексті, суміщаючи два рівні літературної рецепції: сприймання тексту та літературно-критичної інтерпретації.

Прозовий розповідний твір „Під тихий вечір” в образному аспекті складає особливий інтерес. Опублікований 1923 року як перший том збірки творів письменника „Повісті і оповідання”, він був перевиданий 1953 року у Вінніпезі з передмовою Л.Білецького. Відтак твір не перевидавався аж до 1997 року. Втретє побачив світ у двотомнику за редакцією Ф.Погребенника.

Критики-сучасники Б.Лепкого (передусім С.Шах) та згодом історики літератури сумнівалися в правдивості ідейного змісту і можливостях практичної реалізації основної ідеї. Декого насторожувало і авторське визначення жанру – “повість-казка”. Згодом М.Сивіцький, як історик, а не власне літературознавець, підкреслював, начебто повість “відкривала розділ своєїрідної політичної фантастики, що теоретично була реальною, але практично – утопією” [7, 185]. Однак він мимохідь кинув припущення, що Б.Лепкий ідейний пафос твору “зумів показати [...] переконливо і зворушливо”, пішов у повісті далі, ніж в оповіданнях, бо “основною оповідань були факти, а повісті – літературна фікція” [7, 187] (підкреслення наше. – О.К.).

Як відомо, з 90-х рр. ХІХ ст. в Австро-Угорщині, як і в усій Європі, загострилися міжнародні стосунки. Водночас у культурі наставали часи зміни естетичних парадигм: епоха модерну заявляла про себе новими мистецькими стильовими течіями. В українській літературі це знайшло відображення у повістях І.Франка з життя української інтелігенції “Основи суспільності”, “Перехресні стежки”, О.Маковея “Залісся”, Є.Ярошинської “Перекинчики”, в ряді творів Ольги Кобилянської, М.Коцюбинського, В.Стефаніка і цілої плеяди молодшої генерації письменників.

Не залишався осторонь і Б.Лепкий, який ознайомився з історичними працями В. Липинського про становище й роль польської (і спольщеної української) шляхти в Україні і „захопився ідеями Липинського, його концепцією “реполонізації” нащадків тієї шляхти, пропагованою доктриною „повернення до національних витоків” [2, 100].

У Берліні він почав працювати над повістю-казкою “Під тихий вечір” (1923), у якій художньо зреалізувалася історіософія, запліднена ідеями В.Липинського [див.: 2]. Справедливо зазначає Р.-Гром’як, що це не було буквально втілення чи ілюстрація ідей В.Липинського, бо схожа проблематика тоді практично “жила” у суспільстві і торкалася всіх [2, 102].

Багато письменників звернулися до складних колізій національного самовизначення, до усвідомлення різними соціальними станами своїх етнічних коренів. Зокрема і Ольга Кобилянська вже тоді у романі “Апостол черні”, який друкувався у 1923-24 рр. в журналі В.Винниченка “Нова Україна” (Прага), оприлюднила свою мистецьку версію людей, що шукали своєї ідентичності.

У центрі повісті-казки Б.Лепкого “Під тихий вечір” – взаємини сполонізованих українських панів з українським селом. Оскільки в Україні таких поляків за походженням, як В.Липинський, було багато, кількість змішаних сімей з погляду етнічно-національного і станово-класового збільшувалася, зростав рівень асиміляції та активізувався зворотній процес реасиміляції, то художня візія Лепкого мала відповідні життєві аналоги. Цей твір своєрідного жанру репрезентував реальні процеси, які, не набуваючи масового поширення, все ж видавалися бажаним явищем для уникнення міжнаціональних чварів і порятунку українського народу як європейської нації. Б.Лепкий як речник українсько-польського порозуміння втілює цю ідею у привабливу художню структуру, яка, по суті, вкладалася в парадигму соціально-психологічного роману з лірично-сентиментальним забарвленням.

У творі під символічною назвою „Під тихий вечір” автор вводить читача в інтелектуальний світ інтелігентської родини. Це справді світ романний: герої люблять філософствувати, виявляти високу ерудицію, живуть творчими задумами. Серед головних героїв багатопланової розповіді – графиня. Це образ багатії і благородної жінки-аристократки, він новий у прозовій спадщині Б.Лепкого. Письменник переконливо показав ентузіазм цієї нещасливої в особистому житті жінки, яка активно працює для добра інших людей, громади в цілому.

Іншим головним героєм є доктор Михайло, в уста якого вкладені авторські ідеї, зокрема, й таке твердження: “Своє і рідне – це велика сила, це дорогий скарб, якого ні нехтувати, ні марнувати, ні промінювати за ніякі цінності у світі не вільно.[...] Націоналізм – це не простір і не час, не увянення, а поняття, це відома нам сила, з якою треба числитися...” [3, 63].

Роздуми героїв вражають своєю актуальністю, так, немовби вони говорять про сьогочасні проблеми. У цьому зв’язку показовим є в романі і таке спостереження: „Ми, як тільки переїдемо границю, так зараз зачинаємо на чужий лад співати [...], нехтуємо національність, традиції, звичаї [...]. Вже для нас „Не ходи, Грицю” не театр, а маріонетки, вже народна пісня не вдовольняє наших високих почувань, вже наша література нікуди не годиться, вже питання нашої самостійності – це пережиток із давніх часів, – одним словом: ми нові люди” [3, 62].

Другорядні постаті у системі персонажів „повісті-казки” також несуть певне ідейне навантаження. А оскільки розгорнутих прямих авторських характеристик цих героїв немає, то їх зорова домінанта поглиблюється їх мовленням, змістом мовленого, поведінкою. Зокрема фраза, вкладена письменником в уста Марійки, є настільки семантично місткою, що могла б бути розгорнута на кілька сторінок: “Не хочу бути лялькою, – я людина” [3, 74]. Отже, героїня, портрета якої не окреслено, подібною самохарактеристикою виявляє свою позицію, бачення перспективи.

Таким чином, у творі „Під тихий вечір” Б.Лепкий створив образи національно свідомих українців, які чітко знають свою життєву позицію і дбають про поступ свого народу. Автор змальовує своїх героїв по-різному: комусь дає ширшу характеристику (через елементи портрета, дії, вчинки, мову), інші ж подані лише штрихами. Проте і в незначних деталях читач вбачає ті риси, що й допомагають йому ідентифікувати персонаж як певний тип.

Власне, у тексті твору немає чіткої вказівки на час, коли відбуваються події, чи на суспільно-політичну ситуацію. Про це можемо здогадуватися лише із діалогів персонажів, які наснажені глибокою емоційністю, зацікавленістю у тих чи тих питаннях.

Про співвіднесеність художнього світу Лепкого та історичної дійсності свідчить і топоніміка. Серед топонімічних назв згадуються реальні Англія, Відень, Бучач, і видумані Паньківці, де жила графиня Христина, Данишів, Бистроводи, місто Б., Підбереззя. Важко визначити, чи реальна ця топонімія, чи спрямовує вона читачів до конкретного регіону.

Загалом Б.Лепкий створив правдоподібний художній світ, де поєднано реальне, бачене коліс, вигадане. Усі засоби письменник спрямував на те, щоб рельєфно, пластично, емоційно-вра-

жаюче, переконливо донести до різнотипних реципієнтів своє бачення проблеми. А вже кожен конкретний читач в реальній ситуації знайде в тексті щось відоме для нього, нове, про щось дізнається, а щось і впізнає. У цьому зв'язку згадуємо слова І.Франка: письменник має писати так, щоб, “змальовуючи певне явище, разом з тим умів порушити в нашій душі цілі акорди почуттів і уявлень, котрі б піднімали нашу фантазію до якогось далекого нескінченного простору, відкривали б нам широкі горизонти думок і марень...” [8, Т.31, 218].

Б.Лепкий усе підпорядковував тому, аби соціально гостра „повість-казка” стала читабельною. Тематичне розмаїття органічно вимагало розгалуженого фабульно-сюжетного руху, складного хронотопу, передбачало неоднозначні внутрішні світи персонажів усіх соціальних станів. Автор домігся цілісності твору, створив художній світ з певним ступенем антиципації, вмотивованості і непередбачуваності (таємничості, непослідовності). І в цьому світі знайшлося місце і соціально-гострим конфліктам, і морально-психологічним колізіям, і віддаленим аналогіям-паралелям, що апелюють до читачів своєю невизначеністю, провокуючи їх інтерпретаційну винахідливість. З такого погляду “Під тихий вечір” для одних читачів може бути твором з гостро поставленими соціальними і національними питаннями, для інших – родинно-сімейною розповіддю з певною долею сентименталізму. Все залежить від читача, його художньо-естетичного досвіду, піддатливості поетикальній сугестії.

Своєрідність твору впливає із складної проблематики, композиції, конфліктів, системи персонажів.

Розглянемо особливості художнього часу і простору у творі. Фабульно-сюжетний час обіймає осінь-зиму одного року. А розширюється він на багато років завдяки історії доктора. Отже, оповідально-розповідний (нараційний) час значно ширший. Події, про які йдеться, відбулись давно, і лише тепер читач довідується про них з розповіді їх свідка та учасника. Художній час твору наповнений важливими подіями. Їх просторова осяжність різна. У тексті Б.Лепкий із погляду наратора візуально виділяє основні місця дії і перебування головних персонажів, будує хронотоп.

Одна із локальностей, де відбуваються події, – “веранда – вітальня – салони”. З точки зору сюжету і композиції тут відбуваються зустрічі, зав'язуються інтриги, настають розв'язки, тут, зрештою, що особливо важливо, відбуваються діалоги, які набувають виняткового значення з огляду на розкриття характерів, ідей, пристрастей героїв.

Саме образ будинку графині Христини служить немов переважаючою точкою для розгортання “сцен” у творі. Тут стикаються людські долі, вирішуються конфлікти. Інші події, які відбуваються далеко від цього місця, даються у формі повідомлення. Певне значення мають і місця в селі, житло Хмелинського, доктора, бальна зала у місті та ін.

Є у творі й моменти розбіжності художнього простору з місцем розгортання подій чи перебування персонажів. Це там і тоді, де і коли з допомогою засобів ретроспекції (снів, спогадів, згадок) читач увявно переноситься в інші місця, де синхронно або діахронно відбувається те, що має значення в житті персонажів або оповідача (наратора).

Таким чином, хронотоп дає істотний ґрунт для панорамного показу-зображення подій. Завдяки “особливому згущенню і конкретизації прикмет часу – часу людського життя, історичного часу – на певних ділянках простору” [1, 405] постає багатовимірний художній світ.

У літературно-художньому хронотопі час ущільнюється, згущується, стає художньо зримим, а простір втягується в рух часу, сюжету. Ці два виміри взаємопов'язані. З цього погляду твір “Під тихий вечір” надто промовистий і цікавий, бо своєю структурою інтригує читача, підтримує його увагу, стимулює інтерпретаційні зусилля.

У повісті-казці домінують дві пари головних героїв: доктор і графиня Христина, агроном Хмелинський і граф'янка Марія. Є ще багато персонажів другого плану та епізодичних постатей.

Своєрідним і складним є спосіб побудови твору. Його докладно простежив Р.Гром'як саме на фабульно-сюжетному плетиві тексту.

“Перший шар фабули – це розповідь літнього вже дідича Христині про те, що він пише повість про двох закоханих, які в силу обставин не змогли заснувати сім'ї: завадили власне станово-національні відмінності та забобони. Дідич мешкає по сусідству з Христиною, найжджає до неї на каву. Восени розгортає перед нею свій сюжет про... їхню молодість. Христина це розуміє, гра триває, вона вгадує давні події, що постають тепер як епізоди сюжету, дещо поправляє. Отже, маємо повість про писання повісті.

Прототипи обговорюють поведінку типів і так, власне, аналізують своє життя.

Другий шар фабули ґрунтується на спогадах про події, що відбувалися замолоду героїв у цьому ж будинку.

Третій шар фабули – авторська розповідь про події в селі, які відбуваються водночас і паралельно з розповіддю доктора, часом втягаючи головних героїв у свій вир” [2, 103].

Таким чином, жанрово-композиційна конструкція твору спрямована на активізацію уваги і пізнавальної діяльності читачів.

Цікавою є і нарративна стратегія автора. Практично кожен із персонажів повісті про щось розповідає. Простежимо це.

Починається твір великим діалогом між доктором і графінею. Потім доктор розказує історію. Одразу ж вона переривається його ж спогадами про кумедний випадок з життя героя. Суцільним текстом історія йде протягом двох перших розділів, перериваючись лише на уточнення графині, її запитання, чи побутові моменти.

У цьому уривку два наратори: перший – доктор, інший – особа, яка читачам розповідає оті усі відступи, які трапляються в історії доктора. Цей останній наратор нічим не видає себе – ні думками, ні коментарями.

У третьому розділі увагу читачів привертає інша пара – Марійка і Хмелинський. Історія доктора перервалася. Тим часом між персонажами ведеться діалог, який стосується національного аспекту повісті.

Спокійну нарацію перервало стихійне явище – повінь. У цій ситуації виявляються нові грані у характеристиках персонажів, зокрема в свідомості графині.

У розмовах доктора, декана, графині відбивається соціальний аспект теми, який стосується землі, ставлення до неї тих, хто володіє і хто її обробляє. Б.Лепкий “проблему прив’язаності людини до землі, співробітництва на ній різних за соціально-майновим статусом людей мотивував з допомогою навіть модної тоді теорії впливу на ментальність географічних факторів” [2, 104]. Письменник подавав таке гасло доктора: “Треба нам слухати мови землі. Хто її любить, цей легко зрозуміє тую мову і ще легше піде за нею” [3, 108].

Але читач вислухав одну сторону. Та графиня теж має що сказати. З її уст дізнаємося, які страждання вона пережила, але теж не могла пересилити себе і першою зізнатись у коханні.

Щасливо закінчуються і стосунки між граф’янкою Марійкою і агрономом Хмелинським. Власне, ніяких особливих розмов між ними не було. Читач здогадується про їх взаємну симпатію та любов лише з їхніх внутрішніх монологів і невласне прямої мови. У цій ситуації автор лише “задавав” певні натяки, а решту залишав на здогад реципієнтів.

Кожен з персонажів має не тільки статус соціального типу, а й людську долю. Кожен персонаж виконує свою функцію в структурі твору не стільки рисами характеру, скільки стосунками поміж собою, ролями в фабулі – сюжеті, навіть черговістю і способом появи і зникнення в полі зору читачів.

У дослідженні структури повісті крізь призму рецептивної поетики зросла питома вага і функція ритму. О.Чичерін слушно зауважив, що “для ритму прози вирішальне значення має не фонетичний, а семантичний лад художнього мовлення” [9, 170], бо він насамперед залежить від характеру, способу зображення рухомих предметів, явищ. В епічних прозових творах уже “зіставлення різних персонажів створює розмаїття ритмів роману” [9, 171].

Зміна предметів зображення, розповідь наратора про різних персонажів з урахуванням їхніх психологічних станів і особливостей натур зумовлює ритм мовлення на фонетичному, лексичному і синтаксичному рівнях. Тому розміщення наголошених і ненаголошених складів виконує у прозі службову роль, впливає на ритм, але не творить суті ритму. Звукопис ніби виявляє ритм для читача.

Уже звуковий лад навіть першої фрази, особливо періоду, епізоду художнього твору відповідно налаштовує реципієнта, ніби виконуючи роль камертона.

Простежимо це на прикладі початку повісті, де текстуалізована візія героїні:

“Дивилася на осінні листя.

Один впав їй на коліна.

“Вже листки з грабів облітають. Осінь... А який гарний!” – І пришпилила собі до груди. “Мабуть, до лица мені... Осінь...” [3, 5].

Починаючи читати твір, усією своєю суттю відчуваємо той подих осені. Він навіюється текстом, артикуляція якого інспірується алітераціями (с-ш), асонансами (а-о-у) і самою побудовою фраз. Вони стислі, лаконічні, подекуди обірвані й вербалізують, ословлюють образні асоціації: осінь – це пора року, коли все живе і не живе готується до відпочинку, сну. Вже не буде веселого співу птахів, розкішного буяння рослин. Усе налаштовує нас на спокій, який переважно притаманний старості. І справді у творі йдеться про людей, які “лише під тихий вечір, сповнені набутого життєвого досвіду, пройшовши калиновим мостом до поважного віку, зберігши в душі колишні

глибокі й щирі почуття, знаходять спільну мову” [6, 685]. Герої пережили гіркоту розлуки і тепер у своєрідній формі досягають помилки молодості.

Прикметною є і сама назва твору: “Під тихий вечір”. У статтях С.Шаха, Є.Ю.Пеленського назва пишеться з великих літер – “Під Тихий Вечір”. Очевидно, критики мали на увазі той останній вечір, яким закінчується повість, – Різдвяний, тобто “Тихий” у значенні “Святий вечір”. Та, на нашу думку, художня семантика назви впливає з тих обставин і ситуацій, які довелось пережити героям. Вони прожили життя, набули досвіду, порозумілися і “тихий вечір” для них – це останні роки їхнього життя, які проведуть разом. Саме на такому значенні акцентує і Ф.Погребенник.

Таким чином, навіть назва вказує на те, що ритм повісті-казки буде неквапливим, тихоплинним. Б.Лепкий майстерно контрапунктує спокій в діалогах, розповідях із певним динамічним рухом в подіях, які відбуваються з персонажами зараз, а не в минулому.

Певною мірою ритм твору відповідає плинові життя села і самих персонажів. Спокійна епічна нарація своїм ритмом начебто достосовується до об’єктивного ритму життя, але насправді пришвидшується вибірковістю, фрагментарністю розповіді і екскурсами наратора в пам’ять тих чи інших персонажів, в їхню свідомість, ретроспективним поглядом у минуле. Початки і закінчення розділів відзначають для читача межі фізичного часу, який, проте, вщерть виповнюється і переповнюється переживаннями героїв та їх спогадами, тому здається читачеві довшим. У структурі твору немає порушень причинно-наслідкових зв’язків між подіями. Навіть “коротенькі сценічні образки” (С.Шах), на які поділяються розділи, пов’язані між собою логікою розвитку подій.

Як і у кожному великому епічному творі, у повісті-казці “Під тихий вечір” відзначаємо прискорення історичного (і відповідно художнього) часу. Це, як правило, фрази, епічні штампи: “Минув рік”, але є інші позначення, пов’язані з природою: “зима кріпшала з дня на день”, або просто: “Чекали. Життя пливло як тиха ріка” [3, 221].

Звертає на себе увагу і прийом антиципації – “композиційного засобу, суть якого полягає в тому, що автор від імені оповідача чи ліричного героя (або в інший спосіб) подає інформацію, яка стосується наступних подій, мотивів, розвитку дії чи поведінки персонажів. Антиципаційну функцію виконують у творах зачини, заспіви, віщі знаки, сні пророцтва” [4, 49]. У повісті “Під тихий вечір” чимало випадків антиципації.

“Вечоріло, політав сніжок, над парком крякали ворони.

“Тю, навсіні! – казав візник на передніх санях, – не люблю, як вони мені крякають” [3, 235].

Був гарний, тихий вечір, ніщо не віщувало поганого. Ніщо, окрім крякання воронів. І мимоволі читач звертає на це увагу, тим паче, що через кілька сторінок прикрість стається – на панів нападають.

“Ваш герой мене дуже цікавить; я його ніби знаю...” – казала, всміхаючися, графиня” [3, 12].

І ще багато подібних тасмничих речень – натяків. Читач відчуває: щось не так, щось буде, і читає далі, прагнучи уявити, вгадати.

Автор свідомо “заклав” у структуру тексту такі мисленеві операції кожного можливого потенційного читача, він “заадресував” йому художній прийом.

Отже, так збудована багатоплощинна, „камерна повість” завдяки рецептивно-нарративній стратегії тексту, музичному контрапунктиву в зіставленнях структурних рівнів твору неначе розтискає вузькі межі обсягу „повісті” і насправді виявляє чутливим читачам романне мислення автора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Худ. лит., 1975. – 501 с.
2. Гром’як Р. Проблема національної асиміляції і творчість Б.Лепкого // Між сусідами. Альманах. – Вип. 8. – Краків: Фондація св. Володимира, 1998. – С. 98-106.
3. Лепкий Б. Під тихий вечір: Повість-казка // Лепкий Б. Твори: У 2-х т. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 5-300.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром’як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
5. Повернення Україні Богдана Лепкого. Кн. друга / Зібрав, упорядкував і видав д-р Роман Смик. – Чикаго – Україна: Б.в-ва, 1996. – 404 с.
6. Погребенник Ф.П. Післямова // Лепкий Б.С. Твори: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 684-694.
7. Сивіцький М. Богдан Лепкий: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1993. – 254 с.
8. Франко І.Я. Збір. творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1976-1986.
9. Чичерин А.В. Ритм образа: Стилистические проблемы. – М.: Сов. писатель, 1973. – 280 с.